

mérővé válik és idővel az értékmérőként szolgált prém (illetőleg az állat) neve megy át a pénz fogalmának jelölésére is. A szibériai népeknél — így az obi-ugoroknál is — a mókuszprém volt az állandó értékmérő, a mókusz neve tehát 'pénz' jelentésben is szerepel, így pl. előfordul manyszi: *sāt le' in jāny' arāntēn* 'száz evetnyi [kopéka] nagy adósságod' (VNGy. IV, 266), stb. A mókuszvaluta körüli vitás kérdéseket, problémákat megvilágította BEKE „A Szovjetunió népeinek régi pénzzszámításáról” c. cikkében (NyK. LII, 295—303), ezzel a kérdéssel tehát nem foglalkozunk tovább.

CS. FALUDI ÁGOTA

Etimológiai észrevételek

N. SEBESTYÉN IRÉN (MŊy. XLVI, 120—2) a vogul (MUNK.—SZIL.) *šaxl* 'halom; Hügel' szót egyebek közt a régi nyelvi, ma már csak helynevekben élő magyar *ság* szóval egyezteteti. A *šaxl* szónak azonban az említetten kívül még sok más jelentése is van. Érdemesnek látszik e jelentések egymáshoz való viszonyát tisztázni, illetőleg állást foglalni abban a kérdésben: vajjon a *šaxl* szóban — egyirányú hangfejlődés útján — nem két vagy több vogul szó esett-e egybe.

I.

Az északi-vogul *šaxl* jelentései, hangalakja és nyelvjárási változatai.

MUNKÁCSI (VNGy. I, 198) szerint a *šaxl* szó voltaképpen „gömbölyű csomót, rakást” jelent (pl. *štēp-šaxl* 'cérnagombolyag') s alkalmazódik gömbölyded alakú természeti jelenségekre is: *nār-šaxl* 'kúpos hegyorom', *nānk-šaxl*¹ 'veresfenyő-liget' („kis kerek erdő”), *mā-šaxl* 'apró domb, földgöröngy'. A *šaxl* szó előfordul a *Tunrā-šaxl* kapcsolatban (VNGy. I, 1 és 176) is, melynek magyarázata a vogul közlő szerint — *χasliŋ-mā, χamalŋ-mā* 'mohos zombékos hely (minők a tundra felületén kiemelkedni szoktak)'.

A *šaxl* szó megvan CERNYECOV szótárában (Краткий мансийско-русский словарь, 1936) is *šahl, šahl* alakban, s itteni jelentései egyebek közt: горный хребет (= hegygerinc), клубок (= gombolyag, gomolyag, gomoly), грива (лесная) (= (erdei) hegyhát, domb, halom), заросли (кустарника, осоки) (= csalt, bozót; bokor, sás sűrűje), купа деревьев (= farakás).

Mindezekből nyilvánvaló, hogy az északi-vogul *šaxl* szónak nemcsak 'halom', hanem 'gömbölyű csomó, gömbölyű rakás, gombolyag' jelentése is van, jelenthet továbbá — a különféle szókapcsolatok szerint változóan — ilyen vagy olyan kipúposodó, kiemelkedő vagy gömbölyded valamit. Mindezek a jelentések a *šaxl* szó 'halom' jelentésével jól összeegyeztethetők (legutóbb, NyK. LII, 137—143. l., számos példát idéztem arra, hogy egyazon szónak hasonló jelentései lehetnek, ill. fejlődhetnek); a *šaxl* szót ezen jelentéseiben joggal azonosnak tekinthetjük tehát a 'halom' jelentésével.

¹ Helyesen: *nānk-šaxl*, vö. VNGy. I, 230 és 262.

Figyelembe véve azonban az utóbbi jelentéseket, a MUNKÁCSI feljegyezte *šaxl* szó nehezen választható el a következő vogul szótól: (KANN.) Szo. *šaxl* *šaxl* 'kukkula, kumpu, mätäs', FL. *šaxl* *šaxl* *šaxl*: *mäs*. 'mättään tapainen kohouma', AK. *šäo* *š*: *š-pä* *š* 'epätasainen paikka (tiellä)', *šäo* *š* *š* *pä* *š* 'epätasainen, kuoppainen ja mättäinen (tie)'. Ezt a szót LIIMOLA (Vir. 1947: 160—1) közölte KANNISTO kéziratot hagyatékából, s bebizonyította, hogy ennek -r képzős származéka lehet a KANNISTO feljegyzésében ismeretlen vogul (REG.) *šagur*, (MUNK.) FL. *šakwér* 'orom', *šakwér: *šakwérkém* 'dombooskám' szó.

Véleményem szerint a *šaxl* szónak is a KANNISTO feljegyezte vogul szó az alapszava. Ezt a nézetemet az alábbi megjegyzésekkel kívánom támogatni.

a) A *šaxl* szót MUNKÁCSI a Szoszva forrásvidékén (vö. VNGy. I, 33 és 198) és a Szigva folyó vidékén (vö. VNGy. I, 1. és 175—6. l., VNGy. II₂, 263., 435. és 523. l.), vagyis az északi-vogul nyelvjáróterületen jegyezte fel. Képzőtlen alapszavát tehát a KANNISTO feljegyezte nyelvjárási változatok közül legtöbb joggal a szoszvai változatban kereshetjük (vö. KANNISTO: FUF. VIII, Anz. 191). A MUNKÁCSI és a KANNISTO feljegyezte északi-vogul változatok kezdő mássalhangzójának (*š*-, ill. *š*-) a különbözése nem akadály a két szó összetartozásának, mert MUNKÁCSI feljegyzésében az *š*- az *š* hang jele, vö. KANNISTO: FUF. VIII, Anz. 195—7.

b) Figyelembe véve azt, amit KANNISTO (FUF. VIII, Anz. 199) MUNKÁCSI magánhangzójelöléséről ír, aligha kétséges, hogy a (MUNK.) *a* ~ (KANN.) *ä* megfelelés esetében is csak jelölésbeli eltéréseiről van szó. Vö. még STEINITZ ÖESA. 1937: 256—8.

c) Ami a szóbelseji mássalhangzómegfelelést illeti, LIIMOLA (id. h.) a KANNISTO feljegyezte nyelvjárási változatok alapalakjában *-ŋkβ* mássalhangzócsoporttal számol. Ebből a *-β* bizonyára azonos azzal a *-β* (MUNK. *-w*) végződéssel, amelyet például a *mänzw* 'fejsze foka' (~ osztj. *munk*, l. TOIVONEN: FUF. XVI, 213), *lakw. lökw* 'dicht' (~ osztj. *l'ök*, l. TOIVONEN: FUF. XX, 62) szavakban is láthatunk.¹ A *šaxl* szó *-l* eleme képző lehet (l. alább). Ahhoz, hogy a *šaxl* és a KANNISTO feljegyezte nyelvjárási változatok kikövetkeztetett alapalakja között etimológiai kapcsolatot állapíthassunk meg, csupán az előbbi *š*-jének az utóbbiban feltett *-ŋk* mássalhangzócsoporthoz való viszonyát kell tehát tisztáznunk.

¹ N. SEBESTYÉN IRÉN (MNY. XLVI, 122—3) a vog. *sänkw* (= *sänkw*) 'halom Hügel' szó *w*-jét kicsinyítő képzőnek tartja. LEHTISALO (SUS. Toim. LXXII, 366) a *-kβe*, *-gβe* vogul kicsinyítő képzőt összetett képzőnek mondja, nyilvánvalóan képzőnek tartja tehát a *w* elemet is. Mivel ennek a *β* elemnek tudtommal nincs megfelelője sem az osztjákban, sem más fgr. nyelvben, képző voltát én nem látom bebizonyítotttnak. Tekintettel arra, hogy ez a *-β* általában csak *-k* után jelentkezik, valószínűbbnek tartom Szabó Dezső (NyK. XXXIV, 452) nézetét, amely szerint a *w* a *-kw* kicsinyítő képzőben járulékhang. SZINNYEI (NyK. XLVI, 167) is úgy nyilatkozik, hogy az északi-vogul *-anŋkβa*, *-anŋkβe* infinitívusvégzetben a *k* utáni *β* olyan járulékhang, amilyen például ezekben van: *käl* ~ *kβäl* '(fő)kel, kiszáll, megy', *kül* ~ *kβäl* 'Haus', vagy a kicsinyítő *-k*, *-a* után pl. *pjgβe* 'fiúcska'. UOTILA (SUS. Toim. LXV, 16) is említést tesz egyes vogul nyelvjárásokban előforduló, másodlagos *β*-ről, amely *k* és bizonyos magánhangzók között szokott jelentkezni. — KANNISTO (FUF. VIII, Anz. 198) szerint MUNKÁCSI *w*-je némely esetben csak a megelőző *š*, *k* mássalhangzó labializáltságának a jele.

A *-ŋk ~ -z* paradigmátikus váltakozás az északi-vogulban nem ritka. Például: É. (VNGy. I, 31) *lĕñk*, (VNYj. 234) *lĕñk* 'szeg' ~ *liznĕ* (lativus, I. (VNYj. 7); É. (VNYj. 7) *zāñi* 'hág', (KANN, Vok. 100) FL *ḷzāñkz-*, Szo. *zāñqɿ* - 'klettern, aufklettern' ~ (MUNK.) É. *zāxmil* 'hágó, hegyhát' és (VNYj. 98) *zāxt-* 'hágat'. Arra is van példa, hogy ugyanazon fonetikai helyzetben váltakozik egymással az orrhangú elemet megőrzött és az orrhang nélküli alak: É. (VNGy. II₂, 584) *sāñkw* ~ *sakw* 'domb, halom'; *lāñz* (VNGy. I, 35) 'üzenet' ~ *lāz* (id. m. 79) ua. Az orrhang + réshang kapcsolatból is kieshetett az orrhangú elem: É. (VNYj. 7) *lāñs* 'siralom' ~ *lāsš* (l. *lāñsilĕm* 'siralommá siratom').¹ — A fenti váltakozó tőalakok közül kétségtelenül az orrhangú elemet tartalmazó tőváltozat az eredetibb. A teljesebb tő *ŋk*-ja *z*-ra változott legalább is akkor, ha a tőhöz mássalhangzón kezdődő formans járult. Ugyanez a hangszabályszerű változás végbemehetett akkor is, amikor a KANNISTO-féle feljegyzésekből kikövetkeztetett *-ŋk* végződésű tőhöz a mai *szxl* szó *-l* képzője hozzájárult.

Ismerünk más példát is arra, hogy épp az *-l* képző egy *-ŋk ~ -z* tőváltakozást mutató szónak a *z*-val hangzó tövéhez járult:

(KANN., Vok. 104) AK. *lāzəl*, KK. *lĕzəl*, FK. *lĕzəl*, P. *lazəl*, ÉVag. (Kama) *lāzəl*, AL. *lĕzəl*, FL. *lāzəl*, Szo. *la-zzəl*², 'Gerede, Gespräch', ÉVag. (Zaozernaja) *lāz.lj*, DVag. *lāzəl.lj* 'redselig, geschwätzig', alapszava: AK. *lāz* (tő lessz. nom. *lāzəl*), KK. *lĕz* (: *lĕñk*), egyessz. instrum. *lĕñkəl*, FK. *lĕz* (: *lĕñk*), P. *laz*, ÉVag., DVag., AL. *lĕz* (TJ. *lĕz*, többesz. nom. *lĕñkəl*, egyessz. instrum. *lĕñkəl*, TČ. *lĕz*: *lĕñk*) 'Wort'.

d) A *szxl* alak *-l* végződése, amint N. SEBESTYÉN IRÉN is megállapítja, képző lehet (e képzőről l. még AHLQVIST: SUS. Toim. VII, 138; SZABÓ DEZSŐ: NYK. XXXIV, 451; LEHTISALO: SUS. Toim. LXXII, 146—7). A denominális *-l* főnévképző elég ritka a vogulban, mindamellettt előfordulására az irodalomban számontartottakon kívül még egy példát említhetünk. Nézetem szerint ez a képző van a (MUNK., VNGy. III, 130) K. *sāzwlĕñ* 'dombos' és a (id. m. 523) P. *sōzwlĕñ* 'halmos' melléknevek *-lĕñ* végződésének *-l* elemében is. Az idézett alakok *-l* főnévképzős származékszókból továbbképzett *-ñ* melléknevképzős származékok lehetnek, amelyeknek pusztán *-l* képzős főnévi alakjuk már nem él vagy nincs feljegyezve. (Felteendő) képzőtlen alapszavuk egyéb vogul nyelvjárásokban a köv. alakváltozatokban fordul elő: (MUNK., VNGy. II₂, 584, 691) É. *sā kw*, *sakw*, (M.—Tr.) KL. *sāzw*, (KANN., I. LIIMOLA: Vir. 1947 : 161) TJ. TČ. *sūz*, AK. *sāz*, ÉVag. (Kama) *sāz* 'halom, domb'.

¹ Más nyelvjárásból ugyanerre a jelenségre még számos példát idézhetnénk. Elegendő lehet azonban arra rámutatnunk, hogy a KANNISTO feljegyezte nyelvjárási változatok közül is az AK. *sāz* például szolgál a szóban forgó hangtani jelenségre.

² A Szo. *lāzəl* változatban egy *a* hangot jelöl a KANNISTO az *-l* képző előtt de a többi nyelvjárási változatnak alapszavához való viszonyából ítélve bizonyosra vehető, hogy itt az *a* késői sarjadékhang. Ilyen kötőhangzóserű magánhangzó jelentkezik különben a *szxl* szó egy ragos alakjában is: (VNGy. I, 33) *szxlĕtĕ*: *mā-s*. 'egy földhalmon.

II.

VogÉ. *šaxl* 'halom, domb' stb. ~ vogP. *šonġil, šänġel* stb. 'csomó'. Csábítónak látszik az északi-vogul *šaxl* szócsaládjába vonni még a következő vogul szóalakokat is: (KANN., I. WICHMANN: FUF. XI, 197, 290) P. *šenkġ, V. šenkġ* 'Knoten', K. *šinkġt-* 'einen Knoten knüpfen', (MUNK.: NyK. 25 : 260, 398) P. *šonġil, šänġel* 'csomó; Knoten'.¹ Hogy a MUNKÁCSI feljegyezte pelymi változatban (a KANNISTO feljegyzése szerint š-nek hangzó szókezdő mássalhangzó jeleként) — az északi-vogul *šaxl* szótól eltérően — š szókezdetet találunk, az nem akadály a egyeztetésnek, mert KANNISTO (FUF. VIII, Anz. 195) azt is megállapította, hogy MUNKÁCSI az š hang jeleként csak az északi-vogulban használja következetesen az *š* jelet, egyéb nyelvjárásokból származó feljegyzéseiben azonban gyakran *š* a kérdéses hang jele.

Azt az ősvogul hangot vagy váltakozó hangpárt, amelyre a fenti nyelvjárásai változatok magánhangzóit vissza lehetne vezetni, nem tudom meghatározni. Minden esetre a P. *ε* jésített mássalhangzó után lehet a KANNISTO rendszerében *ε-nek rekonstruált ősvogul hang folytatója (a vagilszki nyelvjárásban az *ε* hang általában nagyon ritka, a K. *i* magyarázatára pedig már bizonyára ősvogul magánhangzóváltakozás feltevéséhez kellene folyamodnunk, vö. KANN., Vok. 163—4). Lévéen pedig ennek FL. *ā*, Szo. *ā*, AK. *ā* szabályos megfelelője (KANN., Vok. 29 és köv.), a P. *šenkġ* 'csomó' szónak és a *šaxl* 'gömbölyű csomó, rakás' jelentésű szónak meg a KANNISTO feljegyezte 'kukkula, kumpu, mätäs' jelentésű változatoknak etimológiai azonosítása a magánhangzómegfelelés szempontjából nem látszik lehetetlennek. A P. *šenkġ* stb. *ġ, l, l* végződése ugyanaz a képző lehet, mint amelyet a *šaxl* szóban látunk. Hogy az *-l* képző az orrhangú elemet megőrzött, teljesebb tőhöz is járulhat, arra nézve vö. (KANN., Vok. 72) TJ. *pānkġā-l*, AK. *pānkġā-l*, KK. *pānkġā-l*, FK. *pānkġā-l*, P. *pānkġā-l*, ÉVag. *pānkġā-l*, AL. *pānkġā-l* 'Schulterbein. Vorderbug' (~ osztj. *pānkġā-l* 'Schulterblatt' ~ fi. *pankka*, I. LEHTISALO: SUS. Toim. LXXII, 146). A 'gömbölyű csomó, gömbölyű rakás, gombolyag' ~ 'csomó; Knoten' jelentéshez vö. m. *csomó* 'nodus, tuber; Knoten, Knorren, Geschwür, Buckel' ~ 'fasciulus, manipulus; Bündel' ~ 'caterva; Gruppe' ~ 'gabonarakás, szénarakás' és mordvin (PAAS., s-Laute 60) E. *šulmo, šulmā*, M. *šulmā* 'Knoten' ~ 'Bündel'.

III.

VogÉ. *šaxl* stb. 1. 'mennydörgés' ~ 2. 'vihar, viharfelhő' ~ 3. 'zivatar stb.'

¹ BUDENZ, MUSz. 375. l. a pelymi-vogul *šenkġ* 'Knoten' szót a lapp *čokle* 'tumor, tuber', *čakse* 'tuber' szavak tövével, továbbá a zürj. P. *šög, šeg* (!) 'Knöchel am Fuss' és a magyar *csög* 'Knoten, Astknoten' szavakkal kapcsolja össze. A lapp szavak képzős voltát azonban nem igazolja, a zürjén szó kezdő mássalhangzója — akár *tš, tš'* vagy *š*-hangból indulunk is ki — nem illik a vogul szókezdethez (megfelel azonban a zürjén szónak a votj. (WICHM.) *šeg* 'eine Art Auswuchs am Baume', (MUNK) *šeg* 'das harte Innere im Holze', I. WICHMANN—UOTILA, Syrjänischer Wortschatz 258/a). — A vogul és a magyar szó kapcsolatát MUNKÁCSI (NyK. XXV, 260) és WICHMANN (FUF. XI, 197) is vallja, de ez az egyeztetés is bizonytalan (vö. MEtSz. *csög*). — Még kevésbé igazolt PAASONENNAK (s-Laute 60) az az óvatos feltevése, hogy a vogul szó a magyar *csomó* szóval lenne etimológiai kapcsolatban.

Az egész vogul nyelvterületen ismert, következőleg igen régi, ős-vogul kori a *šaxl* szónak 'mennydörgés' jelentése. Nyilvánvaló ez abból, hogy KANNISTO (SUS. Toim. XLVI, 71) szavunkat ebben a jelentésben a vogul nyelvjárások többségéből feljegyezte:

TJ. *šaxyl*, TČ. *šāxyl*, AK. (más-más nyelvmester szerint) *šāxal*, *šāxal*, KK., *šāxal*. P. *šaxal*, ÉVag. *šaxal*, DVag., *šaxyl*, AL. *šoxyl*, FL, *šāxyl*, Szo. *šaxyl* 'Donner'.

MUNKÁCSI szerint a *šaxl* szónak 'viharfelhő' jelentése is van, vö. VNGy. I: CCLXXXVIII. és II₂: 701. l. — 'Vihar' jelentésben látjuk a *šaxl* szót a felső-szoszvai *Šaxl-Tq̄rēm* 'Vihar-Isten' névben (VNGy. I: CCCXXI. l. és KARJALAINEN, Jugralaisten uskonto 328). CSERNYECOV szótára is közli a *šahl*, *šahol* szónak 'rpoza', azaz 'rossz idő, zivatar, fergeteg' jelentését is.

'Zivatar' jelentése van a *šaxl* szónak MUNKÁCSINál is néhány északi-vogul szólásmódban, pl. *kant-šaxl!* 'te haragzivatar!' = hirtelen haragú; *urék-šaxl!* 'te hazugságzivatar!' = te hazug stb., l. VNyj: 99. Vö. még AHLQVIST: *šaxal*, *šaxil*, *šaxil*, *šaxal* 'Donner, Gewitter'.

Vajjon etimológiailag azonos szóval van-e dolgunk mind a három esetben?

A magam részéről — MUNKÁCSIVAL tartva — a 'mennydörgés' jelentésű *šaxl* szóval etimológiailag kétségtelenül azonosnak vélem a 'felhő, vihar, zivatar' jelentésű *šaxl* szót. Mindenek előtt figyelembe veendő, hogy az északi-vogul *šaxl* 'felhő, vihar, zivatar' hasonló jelentésű megfelelőjét maga MUNKÁCSI is feljegyezte a tavdai nyelvjárásból is, l. (MUNK. — Tr.: NyK. 39 : 465) *šaxl* 'viharfelhő', s ez a nyelvjárási változat a hangalak szempontjából nyugodtan azonosítható a KANNISTO-féle 'Donner' jelentésű TČ.-változattal. De nincs komoly akadály a jelentés szempontjából való azonosításnak sem. Akár a 'mennydörgés', akár a 'felhő, vihar, zivatar' jelentésből indulunk ki, e két jelentésnek egyazon szótesthez kapcsolódása jól érthető, ha érintkezési képzettársulás alapján történt névátvitelt teszünk fel. A (vihar)felhő és a mennydörgés képzete gyakran jelentkezik a tudatban egyidejűleg vagy közvetlenül egymás után, az egyik képzet aktualizálja a másikat, s ilyen esetben a névátvitel természetesnek tűnik fel (vö. GOMBocz, A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentésben. 93—4. l. még CSÜRY BÁLINT: Érintkezésen alapuló névátvitel). Egyazon szó jelentheti a mennydörgést, ill. a vihart, zivatart és a (vihar)felhőt az osztyákban is: (KARJ. — TOIV. 655—6) V. *pāi* 'Donner' ~ 'Gewitter' ~ 'Gewitterwolke' és (id. m. 781—2) Ni. *pāi* 'Gewitter' ~ 'Wolke', Kaz. *pāi* 'Gewitter' ~ 'Gewitterwolke, Sturmwolke, Regenwolke'.

Hátra van annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a *šaxl* szó utóbb említett jelentéseiben azonos-e a 'halom' ~ 'gömbölyű csomó, rakás, gombolyag' ~ 'csomó (Knoten)' jelentésű szavakkal. Amikor MUNKÁCSI (VNGy. I, 198) úgy nyilatkozik, hogy a *šaxl* 'gömbölyű csomó, rakás' szó „alkalmazódik gömbölyded alakú természeti jelenségekre is: ... *šaxl miryi* 'mennydörög' (tdk. „a felhőgomolyag ordít“), akkor nyilvánvalóan arra gondol, hogy a *šaxl* 'felhő' szó etimológiailag azonos a 'gömbölyű csomó, rakás' jelentésűvel. MUNKÁCSINAK ezt a nézetét a jelentés szempontjából megerősíteni látszik az a tény, hogy az osztyákban a (PAAS. — DONN.) *pāi* 'Donner, Blitz', (KARJ. —

ToIV. 655—6) *pái* 'Donner, Gewitter' szó minden nyelvjárási változatban azonos hangalakú a *pái* 'Hügel; Haufe, Stoss; runde Heumiete, Heuschober; Anhöhe'; ill. *pái* 'Haufen; (Heu)schober; Menge; Hügel, Anhöhe; Erdhaufen' etc. jelentésű szóval. Ebből t. i. arra következtethetnénk, hogy ez a két szó etimológiailag azonos egymással; ha pedig ez így lenne, akkor a két, eltérő jelentésű vog. *šazl* szóalak etimológiai azonosságának a gondolata is valószínűbbé válnék. Az (KANN.) AK. *šāo'z:š.-pā'z* 'epätasainen paikka (tiellä)' és a *šā'zā, šā'zā* 'Donner' szó, úgyszintén a P. *šējkā, V. šējkā* 'Knoten' meg a P. *šā'zā, ÉVag. šā'zā, DVag. šā'zā* 'Donner' szó magánhangzója azonban lényegesen különbözik egymástól. Ezért a (MUNK.) É. *šazl* 'halom; gömbölyű csomó rakás, gombolyag' meg a *šazl* 'mennydörgés; vihar, viharfelhő' jelentésű szavakat (nyelvjárási megfelelőikkel) egymástól etimológiailag független szavaknak tartom, s az a nézetem, hogy mai hangalaki azonosságuk két, eredetileg külön szó egyirányú hangfejődésének az eredménye. Bizonyos mértékig e mellett szól az a körülmény is, hogy KANNISTO a TJ. *šāzā* szót és nyelvjárási megfelelőit *c s u p ā n* 'Donner' jelentésben közli:

IV.

A vogÉ. *šazl* 'halom, domb stb.' rokonnyelvi megfelelői.

A vogÉ. *šazl* 'halom; Hügel' szót N. SEBESTYÉN IRÉN (MNy. XLVI, 120—2) a magyar *ság* szón kívül az o s z t j á k ERDMANN (MSFOu. LXIV, 51) *Songum* 'der Berg', AHLQV. *šōngam* 'Berg, Hügel', KARJ.—TOIV. (905/b) Ni. *šōn'k* (= *šō'ŋ'k*) 'Unebenheit, Hügel; Stückchen (Brot, Holz, Zeug); Kaz. *šōn'k* (= *šō'ŋ'k*) 'Unebenheit, Hügel (nicht Bülte)', O. *šōn'k* (= *šō'ŋ'k*) 'Unebenheit, Hügel; Bülte' és a cseremis z SZILASI *šōngā* 'kis halom; kleiner Hügel; — hegyfok; Vorgebirge': K. PAAS—SIRO *šōngā: kurāk tš.* 'Bergspitze, Gipfel' szavakkal egyezteteti, megjegyezvén, hogy az utóbbi adat mellett utalást találunk a mordvin *šōngā* szóra a jelentés megjelölése nélkül.

Az említett osztják szóval N. SEBESTYÉN IRÉN előtt tudtommal LIIMOLA (Vir. 1947 : 160—1) foglalkozott utoljára az etimológiai irodalomban. LIIMOLA az osztják (AHLQV.) É. *šōnk* 'Berg, Hügel', (STEINITZ) Ni., Kaz. *šōnk* 'Erdhügelchen' szók vogul megfelelőjének a fentebb tárgyalt, KANNISTO kiadatlan gyűjtéséből közölt vogul Szó. *šāŋuāu'* 'kukkula, kumpu, mätäs', FL. *šāŋu-vu.kq.ā:* *māš.* 'mättään tapainen kohouma', AK. *šāo'z:š.-pā'z* 'epätasainen paikka (tiellä)' szót tartja, amelyből -r képzős származék lehet a KANNISTO feljegyzésében nem ismert vogul (REG.) *šāgur*, (MUNK.) FL. *šākwr*, 'orom', **šākwr:* *šākwrkēm* 'dombocskám'. Miután fentebb láttuk, hogy nemcsak a *šāgur* stb., hanem a *šazl* szó is joggal magyarázható a KANNISTO feljegyzte tőszó származékának, a két kutató nézete között tehát nincs ellentmondás: végeredményben mindhárom vogul szó etimológiai kapcsolatban van a fenti osztják szóval.¹

¹ STEINITZ (Fgr. Vok. 27) a Kaz. Ni. *šōnk* 'Erdhügelchen' vogul megfelelőjeként egy É. *šāŋ'kw* alakot említ. Hogy ez egy, KANNISTO feljegyzte szó ártirt változata-e, avagy STEINITZ saját feljegyzése, azt nem tudom eldönteni. De bármint van is, ez a vogul szó a maga jésítetlen s-ével nem illik az osztják szó megfelelőjéül, vö. LIIMOLA. id. h.

Jóval nehezebb állást foglalni a vogul-osztják szó további etimológiai kapcsolatának kérdésében. Minden esetre valószínűtlen a cseremisiz (SZIL.) *čongá* 'kis halom; kleiner Hügel; hegyfok; Vorgebirge'; *čongatá* 'domb; Hügel', K. (PAAS.—SIRO) *čšonpa: kurák čš.* 'Bergspitze, Gipfel (wo keine Bäume wachsen und der Schnee im Winter nicht haften bleibt)' idetartozása. Ezt a szót már PAASONEN (s-Laute 122) és WICHMANN (FUF. XI, 262); egyeztette az osztj. (AHLQV.) É. *šonk, šongam* 'Berg, Hügel' szóval.¹ STEINITZ (Fgr. Vok. 27) azonban már mellőzi, sőt helyette — kételkedve — a cser. *šün,gä* 'Erdhölcke' szót említi az osztják szó esetleges megfelelőjeként.² Úgy látom, STEINITZ tartózkodó álláspontja az előbb említett cser. szó idetartozásával szemben teljesen megokolt. Azoknak a vogul szavaknak, amelyekben Szo. *š* (a', a) ~ FL. *ä*(a, a') ~ AK. *ä* (ä, ä) magánhangzómegfelelés van, magashangú, ill. olyan megfelelőik vannak a cseremisizben, amelyeket (eredetileg) magashangú fgr. szavakkal egyeztetünk (vö. WICHMANN, Tschert. 126), pl. vog. (KANN., Vok. 30) Szo. *šam*, FL. *sam*, AK. *šäm* stb. 'Auge' ~ cser. KH. *šmžä*, U. B. *šindžq* stb.: vog. (KANN., uo.) Szo. *täl*, FL. *täl*, AK. *täl* stb. 'Faden (Mass)' ~ cser. (WICHM.) KB. *šal*, U. T. *šülä*, B. *šülö*. stb., (PAAS.—SIRO) K. *šülö* 'Klafter'; vog. (id. m. 61) Szo. *täqqs*, FL. *täqqs*, AK. *täqqs* stb. 'Herbst' ~ cser. (WICHM.) KH. *šžžä*, U. *šžžä*, M. *šžžä*. (PAAS.—SIRO) K. *šžže*, Karm., U. *šžžä*, *šžžä* ua. — Ugyancsak (eredetileg) magashangú megfelelőik vannak a cseremisizben azoknak az osztják szavaknak is, amelyeknek (KARJALAINEN hangjelölése szerint) *š* a tőmagánhangzójuk, például: osztj. (KARJ., OL. 79) Ni. *kōš*, Kaz. *kōš*, O. *kōš* 'Nagel, Klaue' ~ cser. (PAAS.—SIRO) K. *kütš* 'Nagel; Huf; Klaue'; osztj. (OL. 79) Ni. *kōt*, Kaz. *kōt*, O. *kōt* 'Zwischenraum' ~ cser. (WICHM.) KH. *kädäl*, U. *kädäl*, M. *kädäl* 'Mitte', (PAAS.—SIRO) K. *kädäl* 'Weichen' ~ m. *köz*: osztj. (uo.) Ni. *kōt*, Kaz. *kōt*, O. *kōt* 'dick' ~ cser. (PAAS.—SIRO) K. *küšyö* ua.: osztj. (KARJ.—TOIV. 443/b) V. *kōtš* 'Ring am Ende des Schneeschuhstabes' etc., Vj. *kōtš* *čšm-k*. 'Reifen der kleinen Reuse', Trj. *kōtš* ~ cser. (PAAS.—SIRO) K. *ketše* 'Sonne'; osztj. (KARJ.—TOIV. 457/a) Kaz. *kōtarž*, *kōt^rrž*, O. *kōdarž* 'Birkhuhn' ~ cser. (PAAS.—SIRO) *küđer* | *küđer* ua. Mindezt figyelembe véve a cser. *čongá* 'kis halom stb.' szót nem tartom a vog. *šazl* szóval egyeztethetőnek.

De kétséges, amint maga STEINITZ is jelzi, a cser. H. (RAMST.) *šün,gä* 'Erdhölcker, ein kleiner Hügel', (WICHM.) *šün,gä* 'Erdhölcker, Haufen', J. *šonpa: kōtkō-š.* 'Ameisenhaufen', (BEKE, kézirat) K. *šün,gä* 'Rasenhölgel, Erdhölcker', *čotko-š.* hangyaboly, JO. *šonco* 'igen nagy erdő', V. *šonco: š-ätä* 'erdő', JT. *šonco* 'kopár emelkedés (erdőben, mezőn, réten)', *š-šui* 'domb', UJ. *šunyo* (falunév) idetartozása is.

A szókezdő mássalhangzó ugyan nem legyőzhetetlen akadály a egyeztetésnek (a cseremisizben feltehetnénk *tš-> *š-> *š*-változást, vö. cser. *šayal* ~ m. *süly* ~ fi. *syllä*, l. WICHMANN: FUF. VI, 38 és XI, 188), voka-

¹ Mind PAASONEN, mind WICHMANN a vog. (MUNK.) É. *šänku*. KL. *šäw* 'Hölgel' szót kapcsolja a fenti cser.-osztj. szóhoz. Erről azonban l. LIHMELA: Vir. 1947:161.

² Ezt a szót is már PAASONEN (id. h.) egyeztette az osztj. *šonk* szóval, ő azonban a K. *čonpa: kurák-č.* 'Hölgelspitze' szót tévesen azonosnak veszi a *šün,gä* szóval, vö. WICHMANN, id. h.

lizmusa miatt azonban nem illik a cser. szó a vele egyeztetett fgr. szavak sorába (nyugati *a* ~ keleti *ü* hangmegfelelést várnánk). Jogos tehát, hogy a cser. szó megfelelőjét más rokonyelvi szavakban keressük.¹

A m o r d v i n (PAAS.) M. *čongga* 'Insel' szót is, melyről N. SEBESTYÉN IRÉN említést tesz, már PAASONEN (*s-Laute* 122) és WICHMANN (FUF. XI, 262) egyeztetette az osztják (AHLQVIST) É. *šonk*, *šongam* 'Berg, Hügel' szóval. Miután STEINITZ (Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus 26—7) több példán igazolta, hogy a mordvin *o* meghatározott feltételek mellett (*k* és *ŋ előtt) szabályos megfelelője lehet más fgr. nyelvek bizonyos palatális magánhangzóinak, a mordvin szót joggal tekinthetjük a fentebb tárgyalt vogul-osztják szóval összetartozónak. — STEINITZ kutatásai után (vö. id. m. 25—8. l.) nincs okunk abban sem kételkedni, hogy a PAASONENTÓL és WICHMANNTÓL (id. h.) idevont *és z t sünk* (gen. *sünga*) 'höherer Rasenhügel' egyeztethető a fentiekkel.

Az eddig említettekén kívül WICHMANN (id. h.) még a l a p p (FRIS) N. *čodne*, S. *čogne* 'tuber, gibbus', (WIKL.) L. *čogne* 'krummbucklig' szót is összeveti e. k. az osztják *šonk* 'Berg, Hügel' meg a már említett mordvin és észti szóval. STEINITZ (Geschichte des fgr. Vok. 27) csak kétszeres kérdőjellel tesz említést a lapp szóról, s ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „schlecht belegt”. Nem lehet eldönteni, hogy megjegyzése a N. vagy a S. szóalakra avagy mindkettőre vonatkozik-e. Annyi azonban bizonyos, hogy a svéd-lapp szó helyes-ségében nem kételkedhetünk, vö. (WIKLUND, Lule-lp. Wb.) J. *čogne* (attr.) 'krummbucklig', S. J. *čokneak* ua., J. *čokneke-* 'krummbucklig werden' (Lärobok i lapska språket²) *tjågnöt lä* 'är puckelryggig', (PIRAK—GRUNDSTRÖM) *tjågne* (acc. sg. *tjåknèv*) 'bogenförmige Krümmung, Buckel', *tjåneehk* 'in der Mitte durchgebogen (Ski)'. RAVILA (FUF. XX, 108) elfogadja a lp., az észti és a mordvin szó összetartozását.

Hátravan még, hogy a régi nyelvi *ság* (N. SEBESTYÉN IRÉN megállapítása szerint) 'silva; nemus, saltus' jelentésű m a g y a r szónak és a fenti vogul-osztják szónak az összetartozásáról is véleményt nyilvánítsunk. Azok után, amiket a vogul-osztják szó magánhangzójának rokonyelvi megfelelőiseiről mondtunk, arra az eredményre kell jutnunk, hogy ez az egyeztetés — a vokalizmus tanulságait is figyelembe véve — nem valószínű, illetőleg további bizonyítékok előadása nélkül nem fogadható el. Sem a magánhangzó-, sem a mássalhangzó-megfelelés szempontjából nem kifogásolhatjuk azonban a m. *ság* ~ cseremisiz (SZIL.) *čongá* 'kis halom; kleiner Hügel; — hegyfok; Vorgebirge', *čongata* (= *čongata*) 'domb; Hügel', K. (PAAS.—SIRO) *čongya*:

¹ WICHMANN (Tschert. 99) a cser. szót a tihanyi apátság alapítólevelében előforduló *seg* (*ség*-nek olvasott) szóval (vö. SZAMOTA: NyK. XXV, 141) egyeztetette. LŐRINCZE LAJOS (MNy. XLVI, 53-60) szerint azonban ez a régi nyelvi térszinformációv eredetében a *segg* 'podex' szóval azonos s következőleg az utóbbinak rokonyelvi megfelelőivel tartozik össze. — N. Sebestyén Irén (MNy. XLVI, 122-3) a cser. szót *sziiget* szavunkkal egyezteti.

kurák-fs. 'Bergspitze. Gipfel (wo keine Bäume wachsen und der Schne im Winter nicht haften bleibt)' egyeztetést. Figyelembe véve a (WICHM.: FUF. XI. 262 és SUS. Aik. XXX. 6: 24) M. *tšamca*: *t-lu* 'Kniescheibe', *tšamcata*. 'kleine Anhöhe, Hügelchen', T. *tšonca* 'Hügel', B. *tšariga* 'Hügelspitze', *pulβui-fs.* 'Kniescheibe', U. *tšonca* 'Hügelspitze', KH. *tšon-gá* 'Kniescheibe', *pālβui-žəngá* ua. alakváltozatokat is, e szóban hármas nyelvjárási magánhangzó-megfelelés mutatkozik: KH. *ə* ~ M. *a*, B. *a* ~ T., U., K. (PAAS.) *o*. Bár e hármas magánhangzó-megfelelésre több példát nem ismerek, a cseremiszi szó mélyhangúságánál fogva illik a m. *ság* megfelelőjével.

LAKÓ GYÖRGY

Osztják *uoləyta* 'csöpög, csorog, ömlik'.

I. A KARJALAINEN—TOIVONEN szótárban, az osztják szó- és kifejezés-készletnek ebben a dúsgazdag tárházában a címül írt szó a következő nyelvjárási változatokban és jelentésben szerepel: V. *uoləyta* 'tippua; juosta (vesi esim. puusta, katolta, maalla, tiellä jne.; ei joessa), valua (esim. hiki) | tropfen; fließen (wasser z. b. von einem baum, dach, auf der erde, einem weg usw.; nicht im fluss); rinnen (schweiss); Vj. *uoləyta* 'juosta, valua virtanaan (vesi katolta); kohista, lirstä | fließen, herabströmen (wasser vom dach); rauschen, rieseln'; *uoləyta* 'kohista, lirstä | rauschen, rieseln'; Trj. *uəłl̄əȳt̄ əv̄e* 'juosta, virrata npeasti (vesi pienessä, jyrkässä puossa, ojassa: ei joessa) | schnell fließen, strömen (wasser in einem kleinen, steilen bach, graben; nicht im fluss). Igei származékai ugyane három nyelvjárásból, lényegében azonos jelentéssel; műveltető alakja a tremjugániban *uəłl̄əȳt̄ əv̄e* 'valaa, valutaa (vettä ym. juoksevaa) | giessen (wasser u. a. flüssiges)'.

Az osztják szó tehát csak e három keleti nyelvjárásból ismeretes, melyek — mint erre már más összefüggésben is rámutattam (l. NYK. LII, 135, 192) — nyelv- és néptudományi szempontból egyaránt a legédekesebbeknek látszanak mindkét obi-ugor nyelv nyelvjárásai között. Sajnos, éppen a keleti nyelvjárás-csoportról tudunk legkevésébbet: tanulmányozásához mindössze CASTRÉN nyelvtana, szöveggként pedig csak a KARJALAINEN—TOIVONEN szótárban elszórt példamondatok és kifejezések állnak rendelkezésünkre. Ez utóbbi — tulajdonképpen még földolgozásra váró — nyelvi anyag azonban arra enged következtetni, hogy ezek a keleti nyelvjárások nemcsak sok kezdetleges nyelvi fordulatot és kifejezést, hanem sok ősrégi szemléletnek megfelelő jelentésárnyalatot is megőriztek. Ilyennek látszik most tárgyalt szavunk is, melynek alapjelentése 'a víz lefelé csöpögése, lefelé csorgása', s ez a szemlélet a primitív ember számára úgy látszik lényegében különböző a víz folyómederben való tovahaladásnak szemléletétől (azért teszi hozzá az értelmezés mindig kifejezetten, hogy „nem a folyóban“).